

Κυπριακή κεραμική στο Αιγαίο της Πρώιμης Εποχής του Σιδήρου: αγγεία με μελανό διάκοσμο επί ερυθρού επιχρίσματος

Δρ Γιώργος Μπουρογιάννης

Μεταδιكتورικός ερευνητής/Επιστημονικός Υπεύθυνος ερευν. έργου CyCoMed

Ινστιτούτο Ιστορικών Ερευνών/Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών

Όσο μελετούμε και κατανοούμε το τέλος της δεύτερης και τις αρχές της πρώτης χιλιετίας π.Χ., τόσο περισσότερο καθίσταται σαφές ότι οι εξωτερικές επαφές του Αιγαίου, και ειδικά εκείνες με τον ευρύτερο χώρο της ανατολικής Μεσογείου, περιορίστηκαν αλλά ουδέποτε διακόπηκαν ολοσχερώς. Αντιθέτως, η απουσία μιας ισχυρής πολιτικής και οικονομικής εξουσίας στον ελλαδικό χώρο κατά το προαναφερθέν διάστημα οδήγησε στην ανάπτυξη υπερπόντιας εμπορικής επικοινωνίας πιο περιστασιακής και μικρότερης κλίμακας, η οποία δεν ήταν ασήμαντη και, το σημαντικότερο, παραμένει αρχαιολογικά ανιχνεύσιμη. Αν και είναι δύσκολο να διαπιστωθεί με απόλυτη βεβαιότητα, τα αρχαιολογικά δεδομένα που έχουμε στη διάθεσή μας υποδεικνύουν ότι πολύ σημαντικό ρόλο στη διατήρηση (ή την επανεκκίνηση) των επαφών του Αιγαίου με την ανατολική Μεσόγειο διαδραμάτισαν οι Κύπριοι οι οποίοι ήταν πολύ καλοί γνώστες των θαλάσσιων διαδρομών της ανατολικής Μεσογείου.

Η Κύπρος, το μεγάλο αυτό νησί της Μεσογείου, είναι τόπος με ξεχωριστή ιστορική και αρχαιολογική βαρύτητα. Η ιδιαίτερη σημασία της Κύπρου είναι αποτέλεσμα γεωγραφικών και περιβαλλοντικών παραγόντων. Η εξαιρετικά επίκαιρη θέση της, στην καρδιά της λεκάνης της ανατολικής Μεσογείου, κοντά στη Μικρά Ασία, στις ακτές της Συροπαλαιστίνης, στην Αίγυπτο και σε μικρότερο βαθμό στο Αιγαίο, ευνόησε τις επαφές και την αλληλεπίδραση της Κύπρου με τον ευρύτερο χώρο της ανατολικής Μεσογείου. Το νησί είναι εύφορο και το κλίμα του ευνοεί την καλλιέργεια της ελιάς, της αμπέλου αλλά και των σιτηρών, που ευδοκιμούν στην εκτεταμένη πεδιάδα της Μεσαορίας. Το δεύτερο χαρακτηριστικό της Κύπρου είναι η σπάνια για τα νησιά της Μεσογείου επάρκεια σε ξυλεία, ειδικά από το όρος Τρόδος που ακόμα και σήμερα αποτελεί ένα πολύ σημαντικό και πυκνοδασωμένο οικοσύστημα. Η σημασία της ξυλείας για την Κύπρο υπήρξε μεγάλη. Αφενός βοήθησε στη ναυπήγηση πλοίων, αφετέρου παρείχε την απαραίτητη καύσιμη ύλη για την παραγωγή και κατεργασία του χαλκού, του μεταλλεύματος που αφθονεί στο νησί και που το όνομά του ταυτίζεται με εκείνο της Κύπρου (*aes cyprium*).

Τα ιδιαίτερα γεωγραφικά γνωρίσματα της Κύπρου έχει συνοψίσει έξοχα ο Στράβων στα γεωγραφικά του (14.6.4-5):

Διάκειται μὲν οὕτως ἡ Κύπρος τῇ θέσει. Κατ'ἀρετὴν δ'οὐδεμιᾶς τῶν νήσων λείπεται. καὶ γὰρ εἰδινός ἐστι καὶ εὐέλαιος, σίτω τε αὐτάρκει χρῆται. μέταλλά τε χαλκοῦ ἐστὶν ἄφθονα τὰ ἐν Ταμασσῶ, ἐν οἷς τὸ χαλκανθές γίνεται, καὶ ὁ ἴος τοῦ χαλκοῦ, πρὸς τὰς ἰατρικὰς δυνάμεις χρήσιμα

Η αρχαία Κύπρος διαθέτει ακόμα μία αξιοσημείωτη ιδιαιτερότητα: κατάφερε να περάσει σχεδόν αλώβητη από την πολιτική, οικονομική και κοινωνική κρίση που έπληξε την ανατολική Μεσόγειο στο τέλος της Ύστερης Εποχής του Χαλκού και η οποία στην περίπτωση του Αιγαίου επέφερε την τελειωτική κατάρρευση του μυκηναϊκού ανακτορικού συστήματος λίγο μετά το 1200 π.Χ. περίπου. Βασισμένη κυρίως στον χαλκό η Κύπρος είχε καταφέρει να αναπτύξει μια ισχυρή οικονομική και κοινωνική οργάνωση, ώστε να αντέξει στους κλυδωνισμούς της όψιμης δεύτερης χιλιετίας π.Χ. και να μεταβεί μάλλον ομαλά στην Πρώιμη Εποχή του Σιδήρου. Περαιτέρω, ως δεινοί θαλασσοπόροι και καλοί γνώστες της Μεσογείου, οι αρχαίοι Κύπριοι φαίνεται πως εξακολούθησαν να επισκέπτονται το Αιγαίο με τα πλοία τους και μετά το τέλος της Ύστερης Εποχής του Χαλκού.

Οι πρώιμες αυτές επαφές μεταξύ Κύπρου και Αιγαίου έχουν αποδώσει ευάριθμες και σαφείς αρχαιολογικές μαρτυρίες, μεταξύ των οποίων κεραμική που είτε είχε εισαχθεί στο Αιγαίο από την Κύπρο είτε φαίνεται πως παραγόταν στο Αιγαίο κατ'απομίμηση κυπριακών κεραμικών ρυθμών. Αν και τα σχετικά παραδείγματα είναι αρκετά, ενδεικτικά αναφέρονται εδώ μια κυπριακή λήκυθος του Πρώιμου Λευκού Γραπτού ρυθμού της Κύπρου από πλούσια γυναικεία ταφή στο νεκροταφείο της Αγίας Αγάθης στη Ρόδο, χρονολογημένη περί τα μέσα του 11^{ου} αι. π.Χ., και, από τις αρχές του 10^{ου} αιώνα π.Χ., η παρουσία στην κεντρική Κρήτη μιας σειράς ληκυθίων με εγχάρακτη ή αυλακωτή διακόσμηση, που αναπαράγουν κυπριακά πρότυπα του Μελανόχριστου ρυθμού που αφθονεί στην Κύπρο ιδιαίτερα κατά την Κυπρο-Γεωμετρική I και II περίοδο (1050–900 π.Χ.)

Από τον 9^ο αιώνα π.Χ. σημειώνεται μια σημαντική αλλαγή στην κεραμική ορατότητα των επαφών του Αιγαίου με την Κύπρο, όταν εμφανίζεται για πρώτη φορά στον ελλαδικό χώρο ένας νέος κυπριακός κεραμικός ρυθμός, η Μελανή επί Ερυθρού κεραμική. Ο όρος αποδίδεται στη διεθνή βιβλιογραφία ως Black-on-Red (BoR) και περιγράφει μια λεπτή τροχήλατη κεραμική την επιφάνεια της οποίας καλύπτει στιλπνό πορτοκαλόχρωμο ή πορτοκαλοκάστανο επίχρισμα, ενώ η διακόσμησή της εκτελείται επιμελώς με μελανή βαφή. Ο χαρακτήρας της διακόσμησης είναι κατά κανόνα

γεωμετρικός, με σαφή προτίμηση σε κυκλικά και γραμμικά μοτίβα (μικροί ή μεγάλοι κύκλοι, ομόκεντρα ημικύκλια, περιθέουσες ταινίες κλπ.). Τα προϊόντα του ρυθμού είναι εύκολα αναγνωρίσιμα από τον ζωηρό χρωματισμό της επιφάνειας και την αρτιότητα στην εκτέλεση της διαμόρφωσης (εικ. 1).

Αν και η πρώτη κυπριακή εισαγωγή Μελανής επί Ερυθρού κεραμικής διαπιστώνεται στο Λευκαντί της Εύβοιας και χρονολογείται στα 875–850 π.Χ., οι εισαγωγές γίνονται πιο συστηματικές από το δεύτερο μισό του 9^{ου} αιώνα π.Χ. και εξής. Μολονότι κυπριακά

Εικ. 1: Κυπριακό ληκύθιο BoR από την Κω, ΥΓ περίοδος, φωτ. Γιώργος Μπουρογιάννης, © Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού/Αρχαιολογικό Μουσείο Κω

Εικ. 2 : κυπριακή οinoχόη BoR από τη Ρόδο, ΥΓ περίοδος, φωτ. Γιώργος Μπουρογιάννης, © Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού/Αρχαιολογικό Μουσείο Ρόδου

αγγεία του ρυθμού διαπιστώνονται σε ολόκληρο το Αιγαίο, από τα Δωδεκάνησα και την Κρήτη μέχρι τις ακτές του Θερμαϊκού κόλπου, οι υψηλότερες συγκεντρώσεις εντοπίζονται σε ταφικά σύνολα από την περιοχή της Κνωσού στην Κρήτη, καθώς επίσης στα γεωμετρικά νεκροταφεία της Ρόδου και της Κω. Είναι χαρακτηριστικό ότι στο σύνολό τους τα αγγεία του εν λόγω κυπριακού ρυθμού στο Αιγαίο ανήκουν σε κλειστά σχήματα, μικρές ληκύθους με σφαιρικό σώμα και χοανοειδές στόμιο (εικ. 1), και οinoχόες (εικ. 2), με τις πρώτες να υπερτερούν έναντι των δεύτερων. Αυτή η σταθερή προτίμηση για αγγεία μικρού μεγέθους αποδεικνύει ότι η παρουσία της κυπριακής Μελανής επί Ερυθρού κεραμικής στο Αιγαίο των γεωμετρικών χρόνων συνδεόταν με το εμπόριο αρωματικών ή ακόμα και

φαρμακευτικών σκευασμάτων που διακινούνταν στις μικρές ληκύθους. Η δραστηριότητα αυτή πρέπει να ήταν τόσο διαδεδομένη και επικερδής ώστε από τον 8^ο αιώνα π.Χ., στην Κρήτη, τη Ρόδο και την Κω παράγονταν συστηματικά πιστές απομιμήσεις των κυπριακών αγγείων με τη χρήση όμως ντόπιων πηλών, προκειμένου να καλυφθεί η αυξημένη ζήτηση (εικ. 3).

Ποιοι ήσαν υπεύθυνοι γι' αυτές τις αιγαιακές απομιμήσεις της κυπριακής Μελανής επί Ερυθρού κεραμικής είναι ένα ζήτημα που έχει

Εικόνα 3: Κωακές απομιμήσεις του κυπριακού ρυθμού BoR, ΥΓ περίοδος, φωτ. Γιώργος Μπουρογιάννης, © Υπουργείο Πολιτισμού και Αθλητισμού/Αρχαιολογικό Μουσείο Κω

απασχολήσει πολύ τους ειδικούς του πρωτοϊστορικού Αιγαίου.

Πολλές φορές το ερώτημα έχει προσεγγισθεί υπό φοινικικό πρίσμα. Ωστόσο, η διαπίστωση ανάλογων φαινομένων και σε άλλες περιοχές της Μεσογείου π.χ. στην Αίγυπτο, κατά το ίδιο διάστημα φαίνεται πως σκιαγραφεί μια συντονισμένη εμπορική πρακτική σχετική με την παραγωγή και διακίνηση αρωματικών ελαίων και ενορχηστρωμένη κατά πάσα πιθανότητα από τους Κύπριους, ασχέτως εάν σε αυτούς περιλαμβάνονταν και Κύπριοι που μιλούσαν φοινικικά.

Η εισαγωγή της κυπριακής Μελανής επί Ερυθρού κεραμικής στο Αιγαίο φθίνει προς το τέλος του 8^{ου} αιώνα π.Χ. και φαίνεται ότι διακόπτεται εντελώς περί τις αρχές του 7^{ου} αιώνα π.Χ.. Η εξέλιξη αυτή πιθανά συνδέεται με σημαντικές πολιτικές αλλαγές στην πατρίδα του ρυθμού, την Κύπρο, η οποία στα 707 π.Χ. τίθεται υπό την επικυριαρχία των Ασσυρίων. Η ανάγκη για κλειστά αγγεία μικρού μεγέθους καλύφθηκε σε μεγάλο βαθμό από τους Πρωτοκορινθιακούς αρυβάλλους.

Ενδεικτική βιβλιογραφία

Bourogiannis, G. 2009. “Eastern influence on Rhodian Geometric pottery: foreign elements and local receptiveness.” In *Cyprus and the East Aegean. Intercultural Contacts from 3000 to 500 BC*, edited by V. Karageorghis & O. Kouka, 114–130. Nicosia: A.G. Leventis Foundation.

Bourogiannis, G. 2012. “Pondering the Cypro-Phoenician conundrum. The Aegean view of a bewildering term.” In *Cyprus and the Aegean in the Early Iron Age. The Legacy of Nicolas Coldstream*, edited by M. Iacovou, 183–205. Nicosia: Bank of Cyprus Cultural Foundation.

Karageorghis, V. and A. Kanta. 2014. *Kypriaka in Crete from the Bronze Age to the end of the Archaic Period*. Nicosia: A.G. Leventis Foundation.

Kotsonas, A. 2012. “Creto-Cypriot and Cypro-Phoenician complexities in the archaeology of interaction between Crete and Cyprus.” In *Cyprus and the Aegean in the Early Iron Age. The Legacy of Nicolas Coldstream*, edited by M. Iacovou, 155–181. Nicosia: Bank of Cyprus Cultural Foundation.

Regev, D. 2020. *New Light on Canaanite-Phoenician Pottery*. Sheffield & Bristol: Equinox.

Schreiber, N. 2003. *The Cypro-Phoenician Pottery of the Iron Age*. Leiden: Brill.